

S V A K O   J E   N E K O   S L O V O !

Zastupljenost LGBTI tema u aktuelnim školskim programima

- ključni nalazi istraživanja -

- Istraživanje je dio projekta „**LGBTIQ – svako je neko slovo**“, koji Centar za građansko obrazovanje (CGO) sprovodi uz finansijsku podršku Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava
- **Opšti cilj projekta** je doprinos unaprijeđenju položaja LGBTIQ osoba u crnogorskom društvu i smanjenju štetnih posljedica diskriminacije i nasilja prema LGBTIQ osobama.
- **Cilj istraživanja** je unaprijeđenje razumijevanja, svijesti i znanja o LGBTIQ pojavnosti kod mladih ljudi, profesionalaca u oblasti obrazovanja i opšte javnosti i stimulisanje obrazovnog sistema i njegovog pozicioniranja kao jedne od brana diskriminaciji i nasilju prema LGBTIQ osobama.

METODOLOGIJA

- Istraživanje školskih programa i udžbenika za gimnazije i stručne škole urađeno je od **1. novembra 2020. do 25. januara 2021.** od strane šest istraživača CGO-a
- Analizrano je ukupno **18 predmeta** za srednje škole, odnosno **24 udžbenika**
- Odabrani su predmeti u kojima je bilo za očekivati da se nađu LGBTIQ pojmovi ili oni predmeti koji po svom sadržaju i značaju mogu doprinijeti afirmaciji prava LGBTIQ osoba ukoliko adresiraju i LGBTIQ pitanja
- Pretraga je u osnovi imala **118 ključnih riječi i fraza koje se odnose na LGBTIQ tematiku.** Neki od tih pojmoveva su: rod, pol, seksualna orijentacija, rodni identitet, homoseksualna osoba, transrodna osoba, asekualna osoba, rodna fluidnost, rodni stereotipi, prilagođavanje pola, parada, itd.
- Sadržaji školskih programa su upoređivani sa udžbenika za te predmete
- Detaljno je analiziran sadržaj školskih programa i udžbenika i upotreba ključnih riječi i pojmoveva koji se odnose na LGBTIQ osobe, ali su i identifikovana mesta u školskim programima i udžbenicima u kojima je bilo prostora da se obrade i LGBTIQ pitanja a ta obrada je izostala

ANALIZIRANI UDŽBENICI

- Poslovna komunikacija (za I razred srednjih stručnih škola)
- Psihologija (za II razred srednjih stručnih škola)
- Psihologija 2 (za II razred gimnazije)
- Čitanka s elementima teorije književnosti (za I razred srednjih stručnih škola – I i II dio)
- Crnogorski jezik 1 i Čitanka 1 (za I razred gimnazije)
- Crnogorski jezik 2 i Čitanka 2 (za II razred gimnazije)
- Crnogorski jezik 3 i Čitanka 3 (za III razred gimnazije)
- Crnogorski jezik 4 i Čitanka 4 (za IV razred gimnazije)
- Biohemija (Udžbenik i Praktikum za IV razred gimnazije)
- Etika (za IV razred gimnazije)
- Logika (za III ili IV razred gimnazije)
- Evropske integracije (za III ili IV razred srednje škole)
- Pojedinac u grupi (za III ili IV razred gimnazije)
- Zdravi stilovi života (za I ili II razred gimnazije)
- Sociologija 4 (za IV razred gimnazije)
- Filozofija 4 (za IV razred gimnazije)
- Sociologija kulture (za III ili IV razred gimnazije)
- Molekularna biologija i genetika (za III ili IV razred gimnazije)

ZDRAVI STILOVI ŽIVOTA

(izborni predmet za I ili II razred gimnazije)

- Sadrži najviše pominjanja i najbolje obrađuje LGBTIQ tematiku
- Školski program za predmet Zdravi stilovi života predviđa, između ostalog, i obradu sljedećih tema i pojmove: pol i rod, rodne uloge, polni i rodni identitet, rodni stereotipi
- Kao cilj se ističe i razumijevanje zašto je seksualnost složeno ljudsko iskustvo, šta je sve čini, ...
- Predviđeno je i upoznavanje sa pojmovima - seksualni identitet, seksualna orijentacija i tipovi
- U okviru teme mentalnog zdravlja navodi se na razumijevanje povezanosti između diskriminacije, stigmatizacije i mentalnog zdravlja, a u okviru aktivnosti za ovu temu se izdvaja i analiza odnosa većina i manjina, i u okviru tog dijela se obrađuje i LGBT populacija

ZDRAVI STILOVI ŽIVOTA

(izborni predmet za I ili II razred gimnazije)

- U udžbeniku *Zdravi stilovi života* u poglavlju **4. Neki šetaju po kiši, drugi se samo kvase (Mentalno zdravlje)** ne pominju se LGBTIQ osobe iako je bilo prostora da se različitosti (homoseksualnost, transrodnost) pomenu kao nešto što može da uticati na pogoršanje mentalnog zdravlja
- U poglavljima *udžbenika Zdravi stilovi života - 1. Lovci u žitu (Razvoj u adolosvenciji), 6. Seks, grad i ti (Seksualno i reproduktivno zdravlje), 7. Crvena vrpca (HIV/AIDS)* -pominju se pojmovi LGBTIQ identiteta koji su obrađeni na dostojanstven način, objektivno i bez ikakvog spornog sadržaja
- Obrađeni su, između ostalog: rodni identitet, seksualna orijentacija, seksualni identitet, pol i rod, rodne uloge, seksualne norme nasuprot diskriminaciji zbog neprilagođenosti seksualnim normama
- U rubrici “*nastavi dalje*” predviđa se da učenici razmišljaju o razvojnim zadacima koji su teški za različite grupe mladih, između ostalih onih koji su izloženi diskriminaciji zbog seksualne orijentacije

ZDRAVI STILOVI ŽIVOTA

(izborni predmet za I ili II razred gimnazije)

- Ovaj udžbenik daje i korisne internet adrese, između ostalog i dvije organizacije koje se u Crnoj Gori bave pravima LGBTIQ osoba - NVO Juventas i LGBT Forum progress
- Idealno bi bilo da su date link adrese i drugih organizacija koje se bave LGBTIQ pravima - Queer Montenegro, Asocijacija Spektra i Udruženje Stana
- Udžbenik i u *Rječniku* navodi pojmove vezane za LGBTIQ osobe
- Udžbenik *Zdravi stilovi života* je na zadovoljavajući način obradio LGBTIQ tematiku, ukazujući ne samo na različitosti i drugosti, nego i naglašavajući prihvatanje drugog i drugačijeg

ZDRAVI STILOVI ŽIVOTA

(izborni predmet za I ili II razred gimnazije)

- **PREPORUKE:**
  - Srednje škole u Crnoj Gori bi trebalo da obezbijede po nekoliko primjeraka udžbenika *Zdravi stili života* za svoje biblioteke;
  - uvrstiti ovaj udžbenik u spisak knjiga koje profesori preporučuju učenicima/cama kao dodatno štivo;
  - drugi predmeti koji obrađuju društveni aspekt i poziciju jedinke u društvu mogu, po modelu ovog udžbenika, obraditi LGBTQ teme gdje za to ima prostora.

POJEDINAC U GRUPI

(dopuna maturskog standarda za predmet Psihologija u III i IV razredu)

- Školski program za predmet *Pojedinac u grupi* ne sadrži direktno pominjanje LGBTIQ osoba ali predviđa upoznavanje uzroka nastanka predrasuda i stereotipa i razumijevanje njihovog negativnog uticaja
- Udžbenik za ovaj predmet ima nekoliko pominjanja LGBTIQ pojmove, ali postoji prostor za unaprijeđenje

POJEDINAC U GRUPI

(dopuna maturskog standarda za predmet Psihologija u III i IV razredu)

- **PREPORUKE:**

- Na pojedinim mjestima bi se moglo dodati posebne karakteristike homoseksualnosti i transrodnosti, na primjer u poglavlju ***Uloge i socijalizacija*** kada se pominje diskriminacija prema ženama;
- u dijelu povlačenja paralele da osobe koje ne podržavaju ravnopravnost polova ne gledaju blagonaklono na ravnopravnost Roma u društvu, kao primjer se može navesti i pogled na ravnopravnost LGBTIQ osoba;
- u okviru poglavlja ***Vrijednosti i moral***, trebalo bi pomenuti sukob moralnih vrijednosti i zakona, jer po nekim grupama, naročito religijskim učenjima i tumačenjima, postojanje homoseksualnih i drugih LGBTIQ osoba je nemoralno i mržnja ili nasilje prema njima se istom logikom opravdavaju, iako je zakonom zabranjena mržnja i nasilje prema LGBTIQ osobama;
- ovaj predmet ima mogućnost da obradi LGBTIQ teme posebno zato što mnogo problema za LGBTIQ osobe proističe iz činjenice da ih većina ne prihvata kao pojedince koji su jednaki i ravnopravni sa svima.

CRNOGORSKI-SRPSKI, BOSANSKI, HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

(za I., II., III. i IV. razred gimnazija i za I. razred srednjih stručnih škola)

- U školskom programu nema pominjanja LGBTIQ tematike
- U obradi udžbenika za sva četiri razreda gimnazije i za prvi razred srednjih stručnih škola pominju se LGBTIQ osobe u svega dva udžbenika
- Ipak, neki od pisaca i književnika koji su obrađivani u okviru ovih udžbenika bili su ili otvoreno ili prepostavljeno homoseksualne i biseksualne osobe (Džordž Gordon Bajron, Volt Vitmen, Tomas Man, Robert Grevs, Artur Rembo, Pol Verner, Gotfrid Ben, Federiko Garsija Lorka, Franc Kafka, Leonardo da Vinči, Frederik Šopen, Vilijam Šekspir, a izučava se i Vilijam Blejk koji je zagovarao ukidanje državnih restrikcija vezanih za homoseksualnost)
- Mimo toga, seksualna orijentacija i pojam LGBT se pominju po jednom u udžbeniku *Crnogorski jezik za 3. razred gimnazije*
- U udžbeniku *Čitanka za 4. razred gimnazije*, kroz obradu djela našeg pisca Ognjena Spahića "**Hansenova djeca**" pominje se odnos dvije homoseksualne osobe oboljele od kuge i promjena stava ostalih oboljelih prema njima dvojici u svjetlu bolesti AIDS

CRNOGORSKI-SRPSKI, BOSANSKI, HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

(za I., II., III. i IV. razred gimnazija i za I. razred srednjih stručnih škola)

- **PREPORUKE:**

- Tokom obrade djela ili odlomaka djela pisaca koji su bili otvoreno ili prepostavljeno homoseksualne ili biseksualne osobe, mogao bi se navesti ovaj podatak kao zanimljivost tokom lekcije, ukoliko za to postoji prostor;
- uvrstiti u udžbenicima svih razreda u kojima se predaje ovaj predmet makar po jedno djelo koje obrađuje ili pominje LGBTIQ osobe kao protagonisti ili druge likove

ETIKA

(za 4. razred gimnazija)

- Školski program za predmet *Etika* ne pominje LGBTIQ pitanja, a ona se ne obrađuju ni u samom udžbeniku za ovaj predmet
- **PREPORUKE:**
  - U udžbeniku, u okviru pominjanja *vrsta diskriminacije i osnova za diskriminaciju* kod navođenja pola, starosti, rase, nacionalne pripadnosti i imovinskog stanja, trebalo bi pomenuti i diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta uz prateća objašnjenja
  - Dopuniti udžbenik kroz pojašnjenja odnosa etičnosti i zakonitosti i ljudskih prava u svjetlu LGBTIQ prava

SOCIOLOGIJA KULTURE

(za 3. ili 4. razred gimnazija)

- Školski program za predmet *Sociologija kulture* ne sadrži pojmove vezane za LGBTIQ osobe. Udžbenik za ovaj predmet pominje jedan put homoseksualnost
- U udžbeniku je navedeno da je homoseksualnost u Velikoj Britaniji nekad bila krivično djelo i da je danas u nekim evropskim zemljama zakonom dopuštena a homoseksualna zajednica izjednačena sa heteroseksualnom zajednicom.
- **PREPORUKE:**
  - Redefinisati tvrdnju u udžbeniku i pojasniti učenicima da je ne samo da homoseksualnost zakonom dopuštena, već da su prava homoseksualnih i drugih LGBTIQ osoba zaštićena a njihova jednakost sa ostalim građanima propisana uz izričitu zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
  - u okviru poglavlja *Konformizam i kultura* bilo bi dobro naglasiti da je konformizam ponašanje koje ne dozvoljava odstupanja, pa samim tim ni neke različitosti, kakva je homoseksualna orijentacija ili transrođni identitet;
  - dopunti udžbenik za informaciju kako su u Crnoj Gori zakonski zaštićena prava homoseksualnih i drugih LGBTIQ osoba.

EVROPSKE INTEGRACIJE

(izborni predmet za 3. ili 4. razred gimnazija)

- U školskom programu za predmet *Evropske integracije*, nema pominjanja LGBTIQ osoba.
  - U udžbeniku za taj predmet se nekoliko puta pominju pojmovi vezani za LGBTIQ osobe
  - Ovi pojmovi se pojavljuju u okviru obrade *Povelje o temeljnim pravima EU*, kroz navođenje zabrane diskriminacije koja se temelji, između ostalog, na polu i seksualnoj orijentaciji i u obradi rodne ravnopravnosti gdje se navodi ravnopravnost žena, muškaraca i osoba drugačijih rodnih identiteta. U odjeljku *Zaštita manjinskih prava* konkretno se navodi problem homofobije koji je dobro opisan.
-
- **PREPORUKA:**
  - Dopuniti školski program radi izučavanja ljudskih prava svih a posebno marginalizovanih grupa

PSIHOLOGIJA

(za 2. razred gimnazije)

- Školski program za predmet *Psihologija* u dijelu ***Ličnost i psihičko zdravlje*** predviđa da učenici/ce treba da znaju šta je identitet, da ga objasne, naprave razliku između različitih identiteta (lični, profesionalni, seksualni...), i analiziraju potom na sopstvenom primjeru šta sve sadrži identitet
- U udžbeniku za ovaj predmet data je definicija ličnog identiteta, ali nijesu obrađeni različiti identiteti onako kako je navedeno u programu
- Udžbenik za ovaj predmet samo jednom adresira prava LGBTQ osoba i to u dijelu društvenih pokreta gdje se navodi da su mnogi društveni pokreti nastali kao odgovor građana na neefektivnost ili ravnodušnost vladinih institucija u rješavanju gorućih društvenih pitanja, a između ostalog i prava homoseksualaca

PSIHOLOGIJA

(za 2. razred gimnazije)

- **PREPORUKE:**

- U okviru udžbenika i lekcije trebalo bi da se nađu različiti identiteti i aspekti identiteta, a posebno seksualni i rodni identitet kako bi se učenicima mogle predočiti specifičnosti homoseksualne i biseksualne orijentacije i transrodnog i interpolnog identiteta i upozoriti na stigmatizaciju LGBTIQ osoba;
- pomenuti u udžbeniku i lekciji očekivanje od dijela društva da se LGBTIQ osobe odreknu homoseksualnog ili transrodnog identiteta kako bi bile prihvaćene u društvu;
- pomenuti homofobiju, transfobiju i bifobiju, a posljedično i slučajevе diskriminacije i nasilja što u konačnici dovodi i do narušavanja psihološkog stanja samih LGBTIQ osoba;

Ovo bi bilo idealno obraditi u okviru lekcija **16. Struktura ličnosti: Osnovne jedinice i građa** i **17. Dinamika ličnosti: lični motivi, konflikti i mehanizmi odbrane**

PSIHOLOGIJA

(za 2. razred srednjih stručnih škola)

- Školski program za psihologiju za trogodišnje srednje stručne škole ne pominje LGBTIQ osobe
- Udžbenik predmeta *Psihologija* za stručne škole takođe ne pominje LGBTIQ osobe, iako se u odjeljku **2. Biološke osnove psihičkog života** kratko navodi da put seksualnog razvoja i seksualne orijentacije nije kod svih isti i da su to teme koje izazivaju oprečne stavove kod ljudi.
- **PREPORUKA:**
- Pojasniti homoseksualnost, transrodnost i interpolnost u odjelicima **5. Mišljenje** i **9. Ličnost** udžbenika

SOCIOLOGIJA

(za 4. razred gimnazije)

- Školski program *Sociologije* u okviru ***Teme 3.3. Socijalizacija, hominizacija, slobodno vrijeme i dokolica*** kao jednu od aktivnosti predviđa da učenici rade istraživanje i prezentaciju na temu - pravo na različitost: seksualna orijentacija.
- Međutim, udžbenik *Sociologije* za 4. razred gimnazije ne pominje LGBTIQ osobe
- **PREPORUKA:**
  - Dopuniti udžbenik za specifičnost drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta koja može uticati na razvoj ličnosti, socijalizaciju, društvenu jednakost, ali i razumijevanje porodice.

U školskim programima i udžbenicima za sljedeće predmete nema pominjanja LGBTQ osoba:

- Logika za III i IV razred gimnazije,
- Biohemija za IV razred gimnazije,
- Molekularna biologija i genetika,
- Filozofija za IV razred gimnazije i
- Poslovna komunikacija za I razred srednjih stručnih škola.

U školskim programima i udžbenicima za sljedeće predmete nema pominjanja LGBTQ osoba:

- Logika za III i IV razred gimnazije,
- Biohemija za IV razred gimnazije,
- Molekularna biologija i genetika,
- Filozofija za IV razred gimnazije i
- Poslovna komunikacija za I razred srednjih stručnih škola.